زاراوە کوردییەکان و زمانی نووسین

نووسینی: پرۆفیسسۆر بوو ئویتاس
وەرگێڕانی لە سویدییەوە: ئەمجەد شاکەلی

زمانی کوردی، لەڕووی زمانەوانییەوە، زمانێکی ئێرانییە و بە چەند زاراوەیەک دەناسرێتەوە. لەنێو زمانە ئێرانییە هاوچەرخەکاندا، دەکرێ زمانی کوردی، لەگەڵ زمانی پەشتۆ(زمانی ئەفغانییەکان)دا، وەک زمانێکی نێزیک بەراورد بکرێت.
هەردوو زمانی کوردی و زمانی پەشتۆ، دەکرێ لە ڕووی زۆریی خەڵکانێک، کە پێیان دەئاخڤن و لە ڕووی جیاوازی و دابەشبوونی زاراوە و دابەشبوونیان بەسەر چەند دەوڵەتێکدا، بەراورد بکرێن. بەڵام لەکاتێکدا، کە پەشتۆن یا "پەتانەکان"، وەک لە ڕۆژهەڵات وایان پێ دەڵێن، تەنێ بەسەر دوو وڵاتدا، ئەفغانستان و پاکستان، دابەش دەبن، کوردەکان وەک خویایە، لەنێو چەند دەوڵەتێکدا دەژین، کە لە پێنج کەمتر نین: عیراق، ئێران، سووریا، تورکیا و یەکیەتیی سۆڤیێت[1]. لەڕاستیدا ئەم ڕەوشە، هەوڵدان و کاری ئەوانی بۆ چێکردنی یەک زمانی هاوبەشی نووسین، هیچ ئاسان نەکردووە.

پێوەندی زاراوە و زمانی نووسین:

پێوەندی نێوان زاراوەکان و زمانی نووسین لە ئەمڕۆی زمانە جیاوازە ئێرانییەکاندا، بەشێوەیەکی گشتی ئاڵۆزە و گەلێک جۆراوجۆرە. بێگومان زمانی فارسیی نوێ ئەو زمانەیە، کە پتر بەکار دەبرێت و زمانی سەرەکییە لە ئێراندا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا زمانی دایکیی کەمتر لە نیوەی دانیشتووانی وڵاتەکەیە. زمانی فارسیی نوێ ئەو زمانی نووسینەیە، کە بەم شێوەیەی ئێستای و بە ئەلفبێی عەرەبی، پتر لە 1000 ساڵێک بەر لە ئەمڕۆوە پێی دەنووسرێت. ئەوەی جێی سەرنجە ئەوەیە، ئەم زمانی فارسییە لە بنەڕەتدا لە یەکێک لە زاراوە ناسراوەکانەوە یا ئەوانەی، کە ئەمڕۆ قسەیان پێ دەکرێت، پەیدا نەبووە، بەڵکە لە بنەڕەتدا زمانێکی تێکەڵە و وەک ئامراز و ڕێگەیەک بۆ پێوەند و لەیەکتێگەیشتن

[1] کورد لە ئەرمەنستان، گورجستان و ئازەربایجانی سۆڤیێت دەژین.(وەرگێڕ).

بەسەر زاراوە و سنووری زماندا، ساز بووە. شێوەیەکی تایبەتی لە فارسیی نوێ تاجیکستانە، کە لەسەر زەوینە و پایەی هەندێ تایبەتمەندیی زاراوەیی لە کۆماری تاجیکستانی سۆڤیێتی ناوەڕاستی ئاسیادا، کە لە 1930یەکانەوە بە تیپی کریلیک(ڕووسی) دەنووسرێت، گەشەی کردووە. ئەمە نموونەیەکی پڕمانا و فێرکارانەیە لەمەڕ ئەوەی، کە چۆن دەکرێ لەڕێگەی پرۆسێسی تەرکیزکردنی بەهێز لە سەر زمان و بەڕێوەبردنی فەرهەنگییەوە، زمانێکی نووسینی نوێ چێ بکرێت.

زمانێکی دیکەی ئێرانی، کە لە 1930یەکانەوە بە تیپی کریلیک دەنووسرێت، زمانی ئۆسێتییە، کە لە لایەن نیومیلیۆن کەسەوە لە قەوقاسی سۆڤیێت قسەی پێ دەکرێت. ئەم زمانە لە دوو زاراوەی سەرەکی پێکهاتووە، کە زاراوەی (ئیرۆن)ی لای خۆرهەڵاتەوە دەبێتە بنەمای زمانی ئەدەبیی زاڵ. بێجگە لەوەش ڕەوشێکی دیکە لەبارەی زمانی بەلووچەکانەوە وەدی دەکرێت. ئەو زمانە لەلایەن گەلێکی تاڕادەیەک مەزنەوە(نزیکەی 5 ملیۆن) لە پاکستان، ئێران و ئەفغانستان(و تەنانەت گرۆیەکی بچووکیش لە ئاسیای نێوەڕاستی سۆڤیێت) قسەی پێ دەکرێت. پەرتوبڵاویی زاراوەکان و جیاوازییان لەسەردەمی جیاوازدا، بوونەتە بنەما بۆ هەوڵدان بۆ نووسینی زمان. هەمیشە ئەلفبێی عەرەبی بەکار براوە، بەڵام بە هۆی ئەو جیاوازییە فۆنەتیکییە یەکجار گەورەیەی، کە زاراوە جیاوازەکان- بۆ نموونە- هەیانە، هەرگیز ئەو ئەلفبێیە نەگەیشتووەتە ڕێنووسێکی چەسپاو و جێگرتوو. ئەم نموونە جیاوازانەم لەمەڕ پێوەندی نێوان زاراوە و زمانی نووسین وەک پێشەکییەک هێنایەوە، بۆ ئەوەی ئاماژە بەو جۆرە پێوەندە زۆربگۆڕە بکەم کە هەیە. مرۆڤ گەرەکە بیر لەوە بکاتەوە، کە زمانی نووسین، بەرهەمی پرۆسێسێکی مێژووییە، وەک ڕێسایش زۆر درێژخایەن، وەک فارسیی نوێ، بەڵام جارنا کورت مینا تاجیکی. کەوایە بە وردی و دروستدیتن و لەبەرچاوگرتنی فاکتە مێژووییە گشتییەکان(بێ ئەوانەی کە پێوەندیان بە زمانەوە هەیە) بۆ تێگەیشتن لە گەشەکردنی زمانێکی نووسین، شتێکی گرنگە.

کۆمەڵێک زاراوە:

هەردوو زمانی پەشتۆ و کوردی، بەسەر کۆمەڵێک زاراوەدا دابەشبوون، بەڵام لەکاتێکدا، کە جیاوازییەکانی نێوان زاراوەکانی زمانی پەشتۆ بە شێوەیەکی سەرەکی لەڕووی فۆنەتیکەوەیە، جیاوازیی نێوان زاراوە کوردییەکان بەشێوەیەکی سەرەکی و زۆرتر لەڕووی مۆرفۆلۆگییەوەیە(واتە: بیناسازی وشە). ئەو ڕەوشەی زمانی پەشتۆ هەیەتی، کاری سازکردنی زمانێکی نووسینی هاوبەش ئاسان دەکات، بەمەرجێک ئەگەر ئەلفبێیەک دابنرێت بۆ ئەو زمانی نووسینە.ئەلفبێیەک، کە بتوانێت جیاوازییە گرنگ و لەبەرچاوەکانی نێوان دەنگەکان داپۆشێ و بشارێتەوە.

ئەمەش دەتوانرێ بگوترێ، کە پەشتۆنەکان کردوویانە. ئەوان ئیدی لە کۆتایی 1600 ـەکانەوە ئەلفبێیەکی عەرەبیی دەسکاریکراویان بەکار بردووە، کە ڕێگە بە دەنگ و دەربڕینە زاراوەییە جیاوازەکان، کە بە هەمان تیپ دەنووسرێن، دەدات. زمانی کوردی لەو ڕووەوە لە بارێکی سەختتردایە. زاراوە کوردییەکان تاڕادەیەکی زۆر لەیەکەوە دوورن، بەتایبەت لەڕووی مۆرفۆلۆگییەوە. لەڕاستیدا ئەو زاراوانە چەند لە ڕووی جوگرافیاوە لەیەکەوە دوور بن، پتر لەڕووی زمانەوە جیاوازن. بەشێک لەو زاراوانە، کە لەلایەن خەڵکانێکەوە، کە خۆیان بە کورد دەزانن، قسەیان پێ دەکرێن، هێندە لە زاراوە سەرەکییەکانەوە دوور و جیاوازن، کە زمانەوانە ئەوروپاییەکان، وەک زمانی جیاواز سەیریان دەکەن. ئەوان لەو نیشانە و تایبەتمەندییانەوە بۆ ئەوە چوون، کە زاراوە دەبێ ئامرازێکی هەمەلایەنەی هاوبەش بێت بۆ لەیەکتێگەیشتنی ئەو کەسانەی، کە زانیارییەکی بنگەیی تایبەتیان نییە. لە پراکتیکدا ئەو نیشانە و تایبەتمەندییانە بەدەگمەن لە ژیانی ڕۆژانەی ئەم جیهانەدا پارێزراون. تەنێ تەماشای ئەوەی، کە پێی دەڵێن"زمانانی نوورد"[2] بکە! ئایا سوێدی و نۆروێژی وەک ئاسا هەردوولایەنە هی لێکتێگەیشتنن؟.

پۆلێن:

جوێکردنەوەی زاراوە کوردییەکان لە نێوان چەند بەشێکدا تاڕادەیەک خویایە، بەڵام بە هۆی نەناسراوی و کەمیی توێژینەوە لە بارەیانەوە، هیچ جۆرە پۆلێنێک تا ئێستا، ناکرێ بە بنجبڕ و تەواو بژمێردرێت. بەشێوەیەکی ئاسایی، جیاوازیی لەنێوان زاراوە باکوورییەکان و زاراوە باشوورییەکاندا (جاران دەشگوترا"ڕۆژاوایی" و "ڕۆژهەڵاتی") یا سەروو، ناوەند و خوارووداا، دەکرێ. گرنگترین سنوور لەنێوان زاراوە باکوورییەکان و زاراوە ناوەند-باشوورییەکاندا، بەشێوەیەکی زەق لە زەریاچەی ورمێ(لە ئێران)وە دەڕوا تا دەگاتە ڕووباری زێی گەورە و بە کەنار ئەو ڕووبارەدا دەڕوا تا دەگاتە دیجلە (باشووری مووسڵ لە عیراق). سنووری نێوان زاراوەکانی ناوەند و باشوور، وەک ئاسایی دەکەوێتە دەڤەرەکانی باکووری کرماشان(لە ئێران) تا خانەقین و جەوەڵ حەمرین(لە عیراق). لە ڕۆژاوای دیجلە و باکووری زێی گەورە و زەریاچەی ورمێ، واتە لەنێو کوردەکانی باکووری ڕۆژاوای عیراق، سووریا، تورکیا و یەکیەتیی سۆڤیێت، زاراوە باکوورییەکان وەدی دەکرێن، کە وەک کورتکردنەوە پێیان دەگوترێن کرمانجی(هەندێ جاریش تەنانەت کرمانجیی سەروو). ئەوانە بۆ نموونە زاراوەکانی دیاربەکر، بۆتان و شەنگار لە باکووری ڕۆژاوا و بایەزید و بادینان لە باکووری ڕۆژهەڵات، دەگرنەوە. ئەو دەڤەرە لە ڕووی

---

[2] زمانانی نوورد: سوێدی، نۆروێژی، دانمارکی، ئیسلاندی و فەرئۆیێیی دەگرێتەوە. (وەرگێڕ).

دانیشتووان و جوگرافیاوە، گەورەترین ناوچەی کوردە. گرۆی زاراوەکانی ناوەند، کە ئەمڕۆ پتر زاراوەکانی خوارووویان پێ دەگوترێن، سۆرانی، موکری و زاراوەی سلێمانی(پێتەختی کوردستانی عیراقی ئێستا)[3]، نموونەگەلێکی لەبەرچاویانن. بەشێوەیەکی کەمتریش زاراوەکانی کرماشانی و لەکی(لە ئێران) لەنێو زاراوە باشوورییەکاندا دەژمێردرێن. کوردەکان خۆیان زاراوەی فەیلی(لوڕی)ش لەنێو ئەوانەدا دەژمێرن. گرۆ زاراوەیەکی دیکەش، کە کوردەکان بەپێچەوانەی زۆربەی زمانەوانە ئەوروپاییەکانەوە بە زاراوەگەلێکی کوردی دەژمێرن، زاراوەگەلی گۆرانی-هەورامی لە خوارووی ڕۆژهەڵات(عیراق) و زازایی لە باکووری ڕۆژهەڵات (تورکیا)ن.

پارسی میدی:

ئەم هەموو زاراوانە بڕێک هاوبەشیی زمانەوانییان هەن و وەک ئاسایی دەبرێنەوە سەر ئەو لقەی ،کە پێی دەگوترێ "زمانانی ئێرانی باکووری ڕوژاوا" لە خێزانی زمانە ئێرانییەکان. زمانانی پێشووی ئێرانی باکووری ڕۆژاوا لە مێژووی ئێراندا، پارسی (لەسەردەمی پاشایەتیی پارس یا ئەرساسی 250 پ.ز- 225 ز) و پاشایەتیی میدی(600 پ.ز- 500 پ.ز)، کە تەنێ بە چەند ناوێکی کەم و چەند وشەیەکی وەرگێڕاوەوە ناسراوە. بێگومان باسی خزمایەتی و نێزیکایەتییەک لەگەڵ ئەم زمانە کۆنانەدا لەلایەن کوردەکانەوە هاتووەتە گۆڕێ، بۆ ئەوەی بانگاشەی بەردەوامییەکی مێژوویی بەرەودواوە بکەن و بەتەواوی خۆیان ببەستنەوە بە دەوڵەتی میدیاوە، کە دەگەڕێتەوە بۆ بەرەبەیانی مێژوو. هێشتا لە ڕووی زمانەوانییەوە، ئەم پێوەندە زۆر دوورە لە ئاشکراییەوە. بۆ نموونە بۆ ئەو 1000 ساڵەی، بەسەر پێشکەوتنی زماندا لەنێوان پارسی و کوردیدا تێپەڕیوە، هیچ بەڵگەیەک بەدەستەوە نییە و چ شتێکیش کۆمەک بەوە ناکات. بەگشتییش زۆر سەختە پارسی بە لق و بەری میدی بژمێردرێت، و ئەگەر پێوەندێکی زۆر لاوازیش لەنێوان میدی، کە ئێمە هیچ زانیارییەکمان لەبارەیەوە نییە و نایزانین و کوردیدا هەبێت، ئەوا گەوی ئەو پێوەندە، کە 2000 ساڵێک دەبێت، ناتەواوە.
دابەشکردنی زمانانی ئێرانی نوێ و زاراوەکانیشیان، بەسەر گرۆی باکووری ڕۆژاوا و باشووری ڕۆژاوادا، کارێکی دڵنیاکار نییە. فارسیی نوێ، کە بە گرنگترین زمانانی باشووری ڕۆژاوا دەژمێردرێت، زۆر شتی باکووری ڕۆژاوای تێدایە، و هەروەها

[3] سلێمانی تا پێش ساڵی 1974 لە ڕووی فەرهەنگیی و بزێوییەوە بە پێتەختی کوردستانی عیراق دادەنرا، بەڵام وەک شار و گەورەیی و پێشکەوتن وئابووری، کەرکووک پێتەختی کوردستانی عیراق بوو. تا ساڵانی 1950 و 1960کان، خەڵکی سلێمانی، کە بچووایەن بۆ کەرکووک، دەیانگوت : دەچین بۆ شار. لە ساڵی 1974 یشەوە ئیدی سلێمانی شوێنگەی پێتەختیەتی کوردستانی عیراقی لەدەست دا و هەولێر ئەو ڕۆڵەی هەردوو سلێمانی و کەرکووکیش دەبینێت. (وەرگێڕ).

بەلووچی، کە ئەمڕۆ لە خوارەوە لە باشووری ڕۆژهەڵات قسەی پێ دەکرێت، لە کوردی پتر سیمای باکووری ڕۆژاوای پێوەیە.

کۆمەڵێک ئەلفبێ:

بەگوێرەی پەرتبوون و فرەلایەنییەک، کە لە زمانی کوردیدا وەدی دەکرێت، ڕاستییەک دێتە گۆڕێ و دەبێتە هۆی ئەوەی، کە بە کۆمەڵە ئەلفبێیەک بنووسرێت، لەوانەش: عەرەبی، لاتینی و کریلیک (ڕووسی). ئەمەش بێگومان بە مێژووی فەرهەنگی کوردی و باری سیاسی ئەمڕۆوە، گرێ دراوە. کۆنترین ئەدەبی کوردیی نووسراو، کە پارێزرابێ و مابێتەوە، دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی 1500 و1600 ـەکان و بە زاراوەیەکی باکوور(کرمانجی)، کە جزیری(دەگەڕێتەوە بۆ باژێڕی جزیرە، کە لەو سەردەمەدا پێتەختی میرنشینی بەناوبانگی کورد، بۆتان بوو)یە. ئەم کەونە ئەدەبە بە زۆریی بریتییە لە شیعری شاعیرانی وەک مەلای جزیری، فەقێ تەیران و چیرۆکە شیعرییە مەزنەکەی ئەحمەدی خانی، مەم و زین، کە بە شاکاری نەتەوەیی کورد ناوی دەرکردووە. ئەم کارانە بە ئەلفبێی عەرەبی نووسراون، بە شێوەیەک، کە زۆر لە ڕێنووسی فارسیی نوێوە نێزیکە. ئەو شاعیرانە بە گشتی، شێوە و قانوونەکانی شیعری عەرەبی-فارسی، پێڕەو دەکەن. ئەم زمانە ئەدەبییە کوردییە لە بنجوبناواندا لەسەر زاراوەی جزیرە دانراوە، کە بە تێکچوونی میرنشینی بۆتاندا تێپەڕی و بوو بە زمانی نووسینی کوردەکانی باکوور، ئەوەی کە ئەمڕۆ پێی دەڵێن"کرمانجی"، (هەرچەندە "کرمانجی" لە ڕاستیدا بە شێوەیەکی گشتی بە واتەی کوردی دێت). ڕووناکبیرە کوردەکان، کە لە کۆتایی سەدەی پێشووەوە، لەنێو چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا هەوڵیان داوە، بۆ ژیاندنەوەی فەرهەنگی کوردی، ئەو زمانی نووسینەیان بەکار بردووە و بەو زمانەش یەکەم ڕۆژنامە و گۆڤارگەلێکی کوردی (کوردستان لە قاهیرە ساڵی 1898 و کورد لە ئیستانبوول ساڵی 1907) دەرچوون. دوای ئەوەی کە تورکیا لە 1920 ـەکاندا، ئەلفبێی لاتینی بۆ زمانی تورکی هەڵبژارد، کوردەکانیش لە تورکیا دەستیان کرد بە بەکار بردنی ئەم ئەلفبێیە بۆ کرمانجییەکەیان و تا ئەمڕۆش - لەو ماوە کورتانەی، کە بۆیان ڕەخساوە زمانی کوردی بۆ نووسین بەکار ببەن- هەر وا دەکرێت. کوردەکان لە یەکیەتیی سۆڤیێت، کە زاراوەیەک دەپەیڤن لە زاراوەی ئەسڵیی جزیرەوە نێزیکە، بە شێوەیەکی گشتی بە هەمان زمان دەنووسن، بەڵام لە ساڵانی 1930 ـەکانەوە بە ئەلفبێی ڕووسی.

زاراوەی هەورامی:

لە ناوەڕاست و خوارووی کوردستان، ئەو زمانی نووسینەی،کە لەسەر زاراوەی جزیری دامەزرابوو، زۆر کەم هێزی بڵاوبوونەوە و گشتگریی و برەوی هەبوو. لەو دەڤەرەدا، لە سەرەتادا، زاراوەی هەورامی(بەشێک لە گۆرانی)، وەک زمانی ئەدەبی پایەی سەردەستی وەرگرت. هەورامی، وەک سەرەتای ئەدەبی جزیری، بە ئەلفبێی عەرەبی دەنووسرا. گرنگیی زاراوەی هەورامی وەک زمانی نووسین، دەگەڕێتەوە بۆ جودابوونەوەی دەستە و تەریقەتێک بەنێوی"ئەهلی حەق"[4] ، لە ئیسلام. ئەوان زمانی عەرەبییان وەک زمانی ئایین، وازلێهێنا و ئەو زاراوەیەی زمانی کوردییەیان کردە زمانی ئایینی خۆیان. دواتر هەورامی بوو بە زمانی نووسین، لە میرنشینی ئەردەڵانی کورددا، کە سەرەتا شارەزوور(لە عیراقی ئێستا) و پاشان، دوای 1612، سنە(لە ئێرانی ئێستا)ی هەبوو وەک پێتەختی. بەوەدا بڕێک لە ڕۆڵە گرنگەکانی ئایینەکان، لە ناساندن و دیاریکردنی زمانی نووسیندا، وەدەر دەکەوێت و مرۆڤ لەوەش تێدەگا، کە زاڵبوونی زمانی عەرەبی لەنێو ئیسلامدا، بە پەیدابوونی زمانی نووسینی ناوچەیی تۆڵەی کراوەتەوە.

لە سلێمانییەوە بۆ سۆرانی:

لەگەڵ تێکچوون و هەڵوەشانەوەی میرنشینی ئەردەڵاندا، زاراوەی هەورامی لە ساڵەکانی 1800 ـەکاندا شوێنگەی خۆی وەک زمانی نووسین لە دەرێی خەڵکانی سەر بە ئەهلی حەق، لەدەست دا. لە ناوەند و خوارووی کوردستان، بەرەبەرە زمانێکی نووسین، کە لە سەر زاراوەکانی ناوەڕاست دامەزرابوو، جێی ئەوی گرتەوە. ئەوانەی کە پێیان دەگوترا میرانی بابان، لە ساڵی 1784 ـەوە سلێمانییان کردە پێتەختی فەرمانڕەواییەکی کوردی، کە تاڕادەیەک سەربەخۆیی خۆی تا نیوەی ساڵانی 1800 ـەکان پاراستبوو. بە کارتێکردنی زاراوەی گۆرانی و زاراوەی شارەزوور، کە زاراوەی بنەڕەتیی بابانەکان بوو و زاراوەکانی دیکەی ناوەڕاست، لە 1800 ـەکاندا زمانی نووسینی سلێمانی، کە بوو بە ئامرازێکی گرنگ بۆ ئەدەبی کوردی، چێ کرا. لە سەردەمی لەنێوچوونی دەوڵەتی عوسمانی و پەیدابوونی عیراقی نوێدا، زاراوەی سلێمانی بوو بە زمانی سەردەستی نووسین، بۆ کوردەکانی عیراق و بوو بە نیشانەیەکی گرنگی ئەو نەتەوەخوازییەی، کە بە خێرایی لەگەڵ خەباتی کوردەکاندا بۆ سەربەخۆیی، بڵاو بووەوە.

---

[4] ئەهلی حەق، یارسان و کاکەیی، سێ ناوی جیاوازن بۆ پێڕەوانی ئەو خەڵکەی سەر بەو ڕێبازەن. پێڕەوانی ئیسلام ئەو ئایینە بە لادانێک لە ئیسلام دەدەنە قەڵەم. بەڵام ئەوان خۆیان بە ئایینێکی جیاواز لە ئیسلام و ئایینەکانی دیکە دەزانن. کتێبە پیرۆزەکانیان و کلامەکانیان بە زاراوەی هەورامی-گۆرانیی کوردین. (وەرگێڕ).

لەبەر ئەوەی کوردەکان لە عیراق، لە بەکاربردنی زمانەکەیان، لە خوێندن و ئەدەبدا، دەرفەت و بوارێکی باشتریان لە کوردانی وڵاتانی هاوسێیان هەبووە، زاراوەی سلێمانی لە سەردەمی ئەمڕۆماندا بووە بەو زمانە نووسینە کوردییەی، کە لە هەمووان زێتر بەکار دەبرێت. ئێستا وەک ئاسایی پێی دەگوترێ "سۆرانی" کە لە بناخەدا ناوی زاراوەیەک بووە لە دەوروبەری باژێڕی ڕەواندز. دوای کوودێتای 1958 ی قاسم بەتایبەت، کوردەکان لە عیراقدا، هەلی گەشەپێدانی زمانی نووسینی خۆیانیان بۆ ڕەخسا، وەک نموونە بە هۆی دەستپێکردنی خوێندنی بابەتی کوردناسی لە زانستگەی بەغدا، ئیدی زاراوەی سۆرانیی سلێمانی، لەڕێگەی ئەوەی، کە گەلێک وشە و هێڵ و سیمای زمانی لە زاراوە نێزیکەکانەوە وەرگرت، کەسیەتییەکی گشتی وەرگرت و پەیدا کرد. ئەم "سۆرانی"یە بوو بە زمانی فەرمیی گشت کوردەکانی عیراق. ئەمەش بۆ نموونە لە کتێبی خوێندنگەکان و وانەگوتنەوەدا بەکار دەبرێت. ساڵی 1968 زانستگەیەکی کوردی لە سلێمانی کرایەوە و فەرهەنگستانێکی کوردییش لە ساڵی 1970دا دامەزرا (لە ساڵی 1978دا بوو بە بەشێک لە فەرهەنگستانی عیراق). سۆرانی، ئێستا بە ئەلفبێیەکی عەرەبیی دەستکاریکراو دەنووسرێت، کە بە پێچەوانەی شێوەی ئاسایی بەکاربردنی ئەو جۆرە ئەلفبێیە، بۆ هەموو بزوێنەکان نیشانەی تایبەت دانراوە. هەرچی وشەی عەرەبییشە بەگوێرەی فۆنەتیکی کوردی دەنووسرێتەوە، واتە بەگوێرەی شێوەی دەربڕین و دەنگیی کوردی، نەک بە حینجەی عەرەبی. ئەمەش لەنێو ئەو ئەلفبێ عەرەبییە گونجێنراوانەی، کە لە بەشێکی زۆری جیهانی ئیسلامیدا هەن، وەک فارسیی نوێ و پەشتۆ، کە دوو زمانی ئێرانین، شتێکی نائاساییە. یەکەم نیشانەکانی ئەم ئەلفبێ کوردییە دەستکاریکراوە، لە ڕۆژنامەی کوردستان، کە لە سەرەوە باس کرا، و لە وەرگێڕانێکی ئینجیلدا، کە لە ساڵی 1905دا کراوە، وەدی دەکرێت. ئیدی لە ساڵانی 1930 ـەکان بەملاوە، گەشەی پێ درا و بەم شێوەیەی ئێستای لەو بیرازە زمانەوانییەوە، کە پاش ئەوەی قاسم لە 1958دا دەسەڵاتی گرتەدەست، جێی خۆی گرت. تەنانەت لە ئێرانیش دوای ئەوە ئیدی دەستکرا بە بەکاربردنی ئەم ئەلفبێ عەرەبییە دەستکاریکراوە. لەوێ زمانێکی نووسین بەکار دەبرێت، کە نێزیکی سۆرانییە و لە زاراوەی موکرییەوە سەرهەڵدەدات و لەگەڵ هەندێک سریشتی زاراوەی سلێمانیدا تێکەڵ دەکرێت. بەڵام لە کات و ماوەی کورتدا، بەتایبەت لە سەردەمی ئەوەی، کە بە "کۆماری مەهاباد" نێو دەبرێت لە ساڵانی 1945-1946دا، زمانی کوردی بەشێوەیەکی برێک فراوان لە ئێران پێی بڵاو کرایەوە.

ڕەوشی ئەمڕۆی زمانی کوردی:

به شێوەیەکی زۆر لەبەرچاو و دیار، ڕەوشی زمانی کوردی، بەهۆی ئەو بارە سیاسییەوە، کە کۆمەڵانێکی زۆری کوردی تەنگاوی ئاوارەیی کردووە، زێتر سەخت و ئاڵۆز دێتە بەرچاو. لەبەر ئەوەی پرانی ئەو کوردە ئاوارانە لە ڕووی سیاسی و فەرهەنگییەوە چالاکن، ژمارەیەکی زۆری کتێب و گۆڤار بە زمانی کوردی، لە گەلێک لە وڵاتانی ئەوروپای ڕۆژاوا و لەنێو ئەوانیشدا لە سکەندیناڤیا، پەخش دەکرێنەوە. بێگومان لەبەر هۆی پراکتیکی و نەتەوەیی، هەوڵدان و بۆچوونی لەو جۆرە، کە هەموو جۆرە زمانە نووسینەکان لەگەڵ یەکدا بەکار ببرێن، بۆ ئەوەی لە داهاتوودا ئەوانە لە زمانێکی ستانداردی کوردیدا یەک خرێن، هەن. بەو نموونانەی سەرەوە من هەوڵمدا ئەوە پێشان بدەم، کە فراژووتنی زمانێکی نووسینی لەو جۆرە، پرۆسێسێکە،زۆر شت، هەم ئەو شتگەلەی کە پێوەندیان بە زمانەوە هەیە، و هەم ئەو شتگەلەی کە پێوەندیان بە زمانەوە نییە، دەگرێتەوە. هەر بەکاربردنی سێ جۆرە ئەلفبێی جیاواز بۆخۆی، گیروگرفتی پراکتیکی دێنێتە پێشەوە. ئەوەی ئێستا لەبەرچاوە ئەوەیە، کە ڕەنگە کەس لەنێو هیچ یەکێک لەو وڵاتانەی، کە ئەو ئەلفبێ عەرەبی، لاتینی و کریلیکییەی تێدا بەکار دەبرێن، ئامادەی ئەوە نەبێت، دەستبەرداری ئەلفبێی تایبەتی خۆی ببێت. هەروەها پێکهاتن لەسەر یەک ئەلفبێ، لەسەر حیسابی ئەوانی دیکە، لە تاراوگەیش، کارێکی سەختە، ئەگەر هەر نەکردە نەبێت. هەرچی جیاوازییە زمانەوانییەکانە، کە لەنێوان هەردوو زاراوە سەرەکییەکاندا، کرمانجی و سۆرانی، هەن، ئەوانە ئەمڕۆ هێندە گەورەن، کە بێگومان بۆ نێزیککردنەوەیان لە یەکدی، کارێکی یەکجار دووروودرێژ و ئاگایانەی دەوێت. بۆ وەدیهێنانی شتێکی لەو بابەتە، دەسەڵاتێکی نێوەندەکی پێویست دەکات، کە لە سەرووی بەشبەشی و دەڤەردەڤەرییەوە بوەستێ و بۆ ماوەیەکی دووروودرێژ بەردەوامی و نوێنەرایەتی خەڵکی هەبێت (یا ئامرازی دەسەڵاتی ئەوەی هەبێت،کە بەرژەوەندی لایەک بەسەر لایەکانی دیکەدا بدات). لە کاتی نەبوونی وەها دەسەڵاتێکدا، ڕەنگە لەبارترین ڕێگە ئەوە بێت، کە ئاگایانە هەوڵ بدرێت بۆ تێگەیشتنێکی زێتر لەنێوان زاراوەکاندا، بۆ نموونە بەهۆی ئەوەی، کە ڕێگە بە هەموو زاراوە جیاوازەکان و شێوەکانی نووسین بدرێت، کە پێکەوە لە چاپەمەنی، خوێندن و وانەگوتنەوە، شانۆ، پەخشی ڕادیۆ و شتگەلی دیکەدا، پێکڤە بڵاو ببنەوە و پێشان بدرێن و ئەمەش شتێکە، کە بێگومان کوردەکان بۆ خۆیان دەبێ خەریکی بن و هەوڵی بۆ بدەن. ئێمەی سکەندیناڤیایی ئەگەر "نووردیزم"ی خۆمان بە مەبەست و ئاگاییەوە ئەنجام دابا، لەوانە بوو ئێستا لەبارەی ئەم جۆرە گونجاندنە فەرهەنگییانەوە پترمان زانیبا. کە حاڵ وەک ئەمڕۆ بێت، ئەوا ئێمە لەم بارەوە هیچ شتێکمان نییە،خەڵک لێمانەوە فێر بن.

سەرچاوە:

*Utas, Bo, Kurdiska dialekter och skriftsprak, Svensk-kurdisk journal, 2, 1986,ss 8-10.

* پرۆفێسسۆر بوو ئویتاس، سەرۆکی بەشی ئێراںناسییە، لە ئەنیستیتووی زمانانی ئەفریقایی-ئاسیایی، لە زانستگەی ئوپسالا لە سوێد. ئەم گوتارەش لە بەهاری 1987دا کراوە کوردی. (وەرگێڕ).